

Γιὰ τὸν ἅγιο Γρηγόριο Παλαμᾶ καὶ τὸ θεολογικὸ του ἔργο

Ὁ ἅγιος Γρηγόριος ὁ Παλαμᾶς (1296-1359), ἀρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης, ἔζησε καὶ ἔδρασε στὴν ταραγμένη περίοδο τοῦ 14^{ου} αἰ. Μολονότι ἡ αὐτοκρατορία ἤδη φανέρωνε ἔντονα τὰ σημάδια τοῦ ἱστορικοῦ τέλους της, ἡ Θεσσαλονίκη πρωτοστατοῦσε στὶς πνευματικὲς ζυμώσεις καὶ κοινωνικὲς ἐξελίξεις τῆς ἐποχῆς, συμβάλλοντας δυναμικὰ στὸ ἐκπληκτικὸ ἱστορικὸ φαινόμενο τοῦ 14^{ου} αἰ. ποὺ ὀνομάστηκε τελευταία βυζαντινὴ ἀναγέννηση. Μὲ καταγωγή ἀπὸ τὴ Μικρὰ Ἀσία, ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς ἔζησε καὶ ἀνατράφηκε στὴν αὐτοκρατορικὴ αὐλὴ τῆς Κωνσταντινούπολης, μιᾶς καὶ ὁ πατέρας του ἦταν συγκλητικός. Μὲ σπουδὲς στὴν ἀριστοτελικὴ φιλοσοφία κοντὰ στὸν Θεόδωρο Μετοχίτη, ὁ Παλαμᾶς δὲν ἀκολούθησε διπλωματικὴ σταδιοδρομία, ἀλλὰ νέος ἀκόμη, ἔγινε μοναχὸς καὶ ἀσκήτευσε στὴ Βέροια καὶ στὸ Ἅγιον Ὄρος. Ἀργότερα, τὸ 1347, μεσοῦσης τῆς ἡσυχαστικῆς ἔριδας καὶ τῆς ἐμφύλιας διαμάχης, ἐξελέγη ἀρχιεπίσκοπος τῆς μακεδονικῆς μητρόπολης. Τόσο ἡ ἐπανάσταση τῶν Ζηλωτῶν ἀρχικὰ ὅσο καὶ ἡ περιπετειώδης αἰχμαλωσία του στοὺς Τούρκους ἀργότερα, ἐμπόδισαν τὸν ἀρχιεπίσκοπο Θεσσαλονίκης νὰ εἶναι διαρκῶς κοντὰ στὸ ποιμνίό του. Ὡστόσο, ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς μέσα ἀπὸ τὴν μοναστικὴ ἄσκηση, τὴ θεολογικὴ συγγραφή καὶ τὸ ἀρχιερατικὸ λειτούργημά του προσέφερε ὅλη τὴ ζωὴ του στὴ μαρτυρία καὶ διακονία τῆς Ἐκκλησίας. Ἐνδεχομένως, ἂν δὲν μεσολαβοῦσε ἡ ἐμφάνιση καὶ δράση τοῦ «Λατινέλληνα» Βαρλαάμ, ὁ ὁποῖος ἐν τέλει εἰσηγήθηκε μία ὀλότελα ξένη πρὸς τὴν ὀρθόδοξη θεολογία μεταφυσικὴ, δὲν θὰ κληρονομούσαμε σήμερα τὸν θεολογικὸ πλοῦτο τῶν συγγραμμάτων τοῦ ἡσυχαστῆ ἁγίου.

Ἡ διαμάχη μὲ τὸν Καλαβρὸ φιλόσοφο ξεκίνησε ἀρχικὰ ἀπὸ τὴν ἐσφαλμένη θεώρηση τοῦ λατινικοῦ Filioque ἐκ μέρους τοῦ Βαρλαάμ. Ἀπεσταλμένος τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα ἐνώπιον τοῦ πάπα στὴν Ανίγνον, ὁ Βαρλαάμ ἀντιμετώπισε τὴ διδασκαλία τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας γιὰ τὴν ἐκπόρευση τοῦ Ἁγίου Πνεύματος ὡς θεολογούμενο καὶ ἄνευ σημασίας ζήτημα, μιᾶς καὶ ὁ Θεός, κατὰ τὴν γνώμη του, ὑπάρχει παντελῶς ἀπρόσιτος. Γι' αὐτὸ καὶ εἶχε προτείνει ἓνα εἶδος διπλωματικοῦ διακανονισμοῦ γιὰ τὴν ἔνωση τῶν δύο Ἐκκλησιῶν.

Ἡ σύγκρουση τοῦ Παλαμᾶ μετὸν Βαρλαάμ ἔγινε ἀναπόφευκτη, ὅταν ὁ Βαρλαάμ ἀρνήθηκε κατηγορηματικὰ τὴ δυνατότητα θεάς καὶ κοινωνίας τοῦ Θεοῦ στὴ ζωὴ τῆς Ἐκκλησίας, ἐνῶ χαρακτήριζε εἰρωνικὰ τοὺς ἡσυχαστὲς μοναχοὺς ὡς αἰρετικούς, οἱ ὁποῖοι διατείνονται ὅτι βλέπουν τὴν οὐσία τοῦ Θεοῦ. Μὲ ἄξονα τὴν χριστοκεντρικὴ ἐμπειρία τῶν ἁγίων τῆς Ἐκκλησίας ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς ὑπεράσπισε τοὺς ἡσυχαστὲς. Ἄν γιὰ τὸν Βαρλαάμ ἡ θεολογία ἐξεντλείται στὸν ὀλοκληρωτικὸ ἀποφατισμὸ καὶ στὴν ἀγνωσία, τὸ βίωμα τῆς Ἐκκλησίας, ὅπως ἔντονα τὸ ζοῦν οἱ ἡσυχαστὲς, κορυφώνεται στὴ θεοπτία. Ἡ ἐμπειρία αὐτὴ θεμελιώνεται στὴν Οἰκονομία τοῦ Χριστοῦ καὶ στὸ ἔργο τοῦ Ἁγίου Πνεύματος στὴν ἐκκλησιαστικὴ κοινότητα, ὅπου καθίσταται δυνατὴ ἡ πραγματικὴ κοινωνία καὶ μέθεξι τοῦ κτιστοῦ στὴν ἄκτιστη ζωὴ τοῦ Θεοῦ. Ἡ θεοφανικὴ αὐτὴ μετοχὴ τοῦ ἀνθρώπου, ἡ «κοινωνία τῆς θεώσεως», δίχως ὅποια ἀδήποτε σύγχυση κτιστοῦ καὶ ἀκτίστου, ἀποτέλεσε τὸ ὑπαρξιακὸ καὶ σωτηριολογικὸ θεμέλιο τῆς διδασκαλίας τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ.

Ἡ «ἡσυχαστικὴ ἔριδα», καθὼς ὀνομάστηκε ἀπὸ τοὺς ἱστορικούς ἢ τριαντάχρονη περίπου διαμάχη μεταξὺ τῶν ἡσυχαστῶν θεολόγων καὶ τῶν ἀντιησυχαστῶν λογίων, ἔγινε ἀντικείμενο πολυάριθμων μελετῶν. Παραβλέποντας τὶς θεολογικὲς συνιστώσες τῆς διαμάχης, ἀρκετοὶ ἐρευνητὲς ἐπεχείρησαν νὰ ἀποδώσουν σ' αὐτὴν τὰ συνηθισμένα χαρακτηριστικὰ τῆς ἀντιπαράθεσης μεταξὺ ἐνωτικῶν καὶ ἀνθenoτικῶν, ἄλλοι διέγνωσαν ἀπλῶς μία σύγκρουση μεταξὺ ἀριστοτελιστῶν καὶ πλατωνιστῶν ἢ μεταξὺ ὀρθολογιστῶν καὶ μυστικῶν, καὶ ἄλλοι τὴν τελικὴ ρῆξι μεταξὺ ἀνθρωπιστῶν καὶ συντηρητικῶν στὸ ὕστερο Βυζάντιο. Ἡ ποικιλομορφία τῆς διαμάχης δὲν ἐπιτρέπει, ὡστόσο, ὅποιαδήποτε μονομέρεια καὶ ἀπολυτοποίηση στὴν ἐρμηνευτικὴ ἀξιολόγηση τῶν αἰτίων πού τὴν προκάλεσαν καὶ τῶν παραγόντων πού τὴν διαμόρφωσαν. Ἐπρόκειτο ἀποκλειστικὰ γιὰ κάποια «ἐνδοβυζαντινὴ διαμάχη»; Πῶς ἐξηγεῖται, ὁμως, ὅτι οἱ βασικὲς θέσεις τοῦ Βαρλαάμ Καλαβροῦ, τοῦ Γρηγορίου Ἀκινδύνου, τοῦ Νικηφόρου Γρηγοροῦ καὶ τῶν ἄλλων ἀντιησυχαστῶν δὲν ἀπεῖχαν ἀπὸ τὶς προϋποθέσεις τῆς λατινικῆς θεολογίας; Γιατί ὁ Βαρλαάμ ἐπέστρεψε τελικὰ στὴν Ἰταλία, ὅπου ἔγινε ἐπίσκοπος Ἰέρακος, ἐνῶ σημαντικὸς ἀριθμὸς ἀπὸ τοὺς ὁπαδοὺς καὶ συνεχιστὲς του στὴν ἀντιησυχαστικὴ παράταξι εἴτε ἀφοσιώθηκαν στὴ μελέτη καὶ μετὰφραση ἔργων τοῦ ἱεροῦ Αὐγουστίνου καὶ κυρίως τοῦ Θωμᾶ Ἀκινάτη εἴτε ἀσπασθήκαν καὶ ἐπισήμως τὴ ρωμαιοκαθολικὴ πίστι; Πῶς ἐρμηνεύεται τὸ γεγονός ὅτι οἱ θεολόγοι τῆς Λατινικῆς Ἐκκλησίας ἐγκαινίασαν ἔκτοτε μία ἔντονα πολεμικὴ στάση πρὸς τὴ διδασκαλία τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ;

Ὁ Βαρλαάμ δίδασκε τὴ φιλοσοφία μὲ ἓνα πρωτόγνωρο γιὰ τοὺς βυζαντινοὺς τρόπο: δίπλα στὰ μαθήματα τῶν διαφόρων ἐπιστημῶν προσέθετε, δίχως καμιά διάκριση μεθοδολογική καὶ τὴ θεολογία. Φορέας τῆς νέας δυτικῆς φιλοσοφίας, στὴν ὁποία περιχωροῦνταν διαλεκτικά ἢ σχολαστικὴ φιλοσοφία τοῦ Ἀκινάτη καὶ ἡ θετικιστικὴ κίνησι τοῦ Δούνυ Σκώτου, ὁ Βαρλαάμ προσπάθησε νὰ ἀναθεωρήσει τὴ φιλοσοφικὴ καὶ θεολογικὴ παράδοσι τοῦ Βυζαντίου πρὸς τὶς νέες αὐτὲς ἐξελίξεις τῆς προαναγεννησιακῆς Δύσης. Ἡ «ἐνδοβυζαντινὴ» ἐκείνη διαμάχη κάτω ἀπὸ τὰ προσχήματα ἑνὸς αὐτονομημένου ἀνθρωπισμοῦ τύπου Βαρλαάμ ἢ Γρηγορᾶ καὶ μιᾶς ἄτολμης «θεολογίας τῆς ἐπανάληψης», ὅπως ὑπῆρξε ἡ περιπτώσι τοῦ Ἀκινδύνου, ἀνίκανης νὰ ἐρμηνεύσει ζωτικὰ τὴν πατερικὴ κληρονομία καὶ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἐμπειρία στὴν ἐμπερίστατη ἐκείνη ἐποχῇ, ἀποκάλυψε τὰ πρῶτα ριζώματα τῆς δυτικῆς σχολαστικῆς νοοτροπίας στὴν ὀρθόδοξη Ἀνατολή. Οἱ Δημήτριος καὶ Πρόχορος Κυδώνης, οἱ Ἰωάννης καὶ Μανουὴλ Καλέκας, ὁ Ἰωάννης Κυπριασιώτης, οἱ Ἀνδρέας καὶ Μάξιμος Χρυσοβέργης κ.ἄ. λόγιοι τοῦ ὄψιμου Βυζαντίου θὰ γίνουν ἐνθερμοὶ θιασῶτες τῆς θεολογίας τοῦ Θωμᾶ Ἀκινάτη. Στὰ πρόσωπα τῶν ἡσυχαστῶν καὶ τῶν ἀντιησυχαστῶν ἀναμετρήθηκαν, γιὰ πρώτη φορὰ μετὰ τὸ σχίσμα, ἡ ὀρθόδοξη Ἀνατολή καὶ ἡ λατινικὴ Δύσι στὶς πλέον καίριες θεολογικὲς τοὺς προϋποθέσεις καὶ διαφορῆς.

Ὁ ἅγιος Γρηγόριος Παλαμᾶς ὑπεράσπισε θεολογικὰ τὸ βίωμα τῶν ἱερῶς ἡσυχάζόντων ὡς τὴν ἐμπειρία τῆς Ἐκκλησίας τοῦ Χριστοῦ, δίνοντας, παράλληλα, τοὺς ριζοσπαστικοὺς ἐκείνους προσανατολισμοὺς στὰ θεολογικὰ καὶ πολιτισμικὰ ρεύματα τῆς ἐποχῆς του, προσανατολισμοὺς ποὺ κατέστησαν ἱκανὴ τὴν Ὀρθοδοξία καὶ τὸ γένος νὰ ἀντέξει στοὺς δύσκολους καιροὺς ποὺ ἀκολούθησαν. Τὸ μεταρρυθμιστικὸ ἔργο ἡσυχαστῶν πατριαρχῶν μὲ πρῶτο τὸν Φιλόθεο Κόκκινο θὰ ἐπηρεάσει κατὰ τὸν 14^ο αἰ. τὸν σλαβικὸ Βορρᾶ καὶ κυρίως τὴν Ρωσία ὡς μία ἀνανέωσι τόσο στὴ μοναστικὴ ὅσο καὶ στὴ γενικότερη πνευματικὴ κίνησι, ἰδιαίτερος δὲ στὴν τέχνη, παρὰ τὰ ἀντιθέτως νομιζόμενα περὶ «στοραγαλιστικοῦ συντηρητισμοῦ» τοῦ ἡσυχαστικοῦ πνεύματος.

Οἱ τοπικῆς σύνοδοι τοῦ ΙΔ' αἰ. στὴν Κωνσταντινούπολι (1341, 1347, 1351, 1368) δικαίωσαν πανηγυρικὰ τοὺς θεολογικοὺς ἀγῶνες τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Παλαμᾶ καὶ ἐξέλεβαν τὴ διδασκαλία του γιὰ τὶς ἄκτιστες ἐνέργειες ὡς ἀνατομία καὶ ἀνάπτυξι τῆς προηγούμενης πατερικῆς παράδοσης. Ἐπὶ πατριαρχίας Φιλοθέου Κοκκίνου ὁ Γρηγόριος Παλαμᾶς ἀνακηρύχθηκε ἅγιος τῆς Ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας (1368) καὶ ἡ μνήμη του τιμᾶται τὴν Α' Κυριακὴ τῶν Νηστειῶν, ἀμέσως μετὰ τὴν Κυριακὴ τῆς Ὀρθοδοξίας.

Σταῦρος Γιαγκάζογλου